

## **ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ СТРУКТУРУВАННЯ ЛОКУСІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНИХ УТВОРЕНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

*У даній статті проаналізовано лексико-семантичну структуру локусів на позначення державних утворень у сучасній українській мові та з'ясовано її специфіку.*

*Ключові слова: лексико-семантична структура, локус, державні утворення.*

*In this article is analysed the lexical semantic structure of locusis-nominations of the states in the modern ukrainian language and find out its peculiarity.*

*Key words: the lexical semantic structure, locusis-nominations, nominations of the states.*

*В этой статье проанализирована специфика лексико-семантической структуры локусов, обозначающих государственные образования в современном украинском языке.*

*Ключевые слова: лексико-семантическая структура, локус, государственные образования.*

Знання про простір, світ, довкілля завжди було фундаментальним для людини протягом усієї історії її існування. Воно мало не тільки прагматичну доцільність і цінність, але і онтологічну, гносеологічну важливість для усвідомлення людиною себе і навколишніх речей та явищ. Це засвідчують дослідження Платона, Арістотеля, Е.Канта, Г.В.Ф.Гегеля, Р.Декарта, Г.Лейбніца, О.Лосева, Г.Сковороди, М.Гайдегера, Й. Гейзінги, Г. Башляра. Тому аксіологічність понять про простір і світ (як структурну складову простору) зумовлена абсолютною його потребою для існування людини на матеріальному й духовному рівнях. Особливості їх феноменології експлікуються в лексичній семантиці сучасної української мови.

У мовознавстві проблематику реалізації просторових уявлень у мові аналізували в етнолінгвістиці, лінгвокультурології, словотворі та лексичній семантиці такі вчені, як О. Кубрякова<sup>1</sup>, В. Топоров<sup>2</sup>, Ю. Степанов<sup>3</sup>, В. Красних<sup>4</sup>, Н. Клименко<sup>5</sup>, Я. Закревська<sup>6</sup>, Т. Жила<sup>7</sup>, Н. Коцюба<sup>8</sup>, І. Брага<sup>9</sup> та ін.

О. Кубрякова, В. Топоров<sup>10</sup>, Ю. Степанов<sup>11</sup>, В. Красних<sup>12</sup> вивчали поняття місця й простору з метою визначити їх основні ідентифікаційні ознаки. Погляди дослідників можемо підсумувати в тезі: один із видів поняття про просторовий об'єкт може уявлятися як певна внутрішня територія в часі, конкретно або абстрактно локалізована в довіклілі у межах, має свій центр, периферію, наповнення, впорядкована за своїми законами, може утворювати протиставлення за універсальною гносеологічною опозицією "свій" / "не свій", антропоцентрична.

Назви державних утворень були предметом розгляду Т. Жили. Дослідниця вивчала в діахронії адміністративно-територіальну лексику, простежила історію її становлення та розвитку від початків руської писемності до наших часів. Як її частину, проаналізовано також і окремі номінації держав. У рамках дослідження термінології державного управління Н. Коцюба теж розглядала деякі слова на позначення територіальних одиниць (таких, як *державна*, *князівство*). У стилістиці актуалізовані мовні засоби сучасної української мови, що беруть участь у репрезентації образу держави в засобах масової інформації, аналізувала І. Брага. Але опис номінацій держав, як лексико-семантичного структурного утворення, у цих працях не здійснено. Тому саме такий вид дослідження залишається актуальним в українському мовознавстві й дозволяє охарактеризувати лексичну семантику групи слів зі значенням "країна" з позицій системності.

Отже, об'єктом розгляду обираємо локуси на позначення державних утворень сучасної української мови, а предметом – лексико-семантичну структуру цих номінацій. Оскільки "Словник української мови" в 11 томах на сьогодні є найавторитетнішою та найповнішою лексикографічною працею глумачного типу в Україні, його дефініції назв держав стали матеріалом нашого дослідження.

Актуальність аналізу лексики в системному аспекті зумовлює мету цієї розвідки: з'ясувати специфіку лексико-семантичного структурування локусів на позначення державних утворень сучасної української мови. А новизна дослідження полягатиме в характеристиці семантики цієї лексики на основі парадигматичних зв'язків у ній.

Аналізована лексика входить як одна з підгруп у лексико-семантичну групу (далі – ЛСГ) "Територіальний поділ". Зона її накладання з іншою підгрупою "Край" – істотна, що зумовлено полісемічністю таких слів, як *край, земля, країна* та ін. і їх тяжінням входити одночасно до кількох системних утворень. Але семантика підгрупи "Державне утворення" є чіткою, конкретизованою та достатньо диференційованою (на відміну від загальної в підгрупі "Край"). Кількість лексем, що належить до неї, значно більша, ніж у підгрупі, яка пов'язана з нею. Ці номінації позначають політичні утворення в більш-менш встановлених межах, у конкретному історичному часі, на території, яка належить певному народу, має правителя та конкретний державний устрій.

Лексико-семантичну структуру локусів на позначення державних утворень виокремлюємо через семантичні парадигматичні зв'язки, які виникають у ній. За їх допомогою можна визначити особливості диференціації та узагальнення цього словникового складу, а також встановити ієрархію домінуючих семантичних ознак. Ці механізми, а також міра узагальнення / звуження лексичних значень (далі – ЛЗ) та кількість номінацій стали основними критеріями для виокремлення ядра й периферії підгрупи.

Найпоширенішим семантичним зв'язком у підгрупі "Державне утворення" є антонімія. Адже семантична опозиція 'свій' / 'інший' охоплює майже всі конституенти аналізованої лексико-семантичної парадигми й розрізняє їх на такі, що мають інтегральну сему (далі – ІС) "рідна країна", "інша країна" та "чужа країна".

Семантику "Батьківщина" містять локуси, що утворюють синонімічний ряд з ІС "рідна країна" (напр.: *Батьківщина, Вітчизна, родина, рідна країна* та ін. : "*Коли засну навіки в*

домовині... Чи хто згада поета на родині, Чи прийде хто на гроб сумний, чи ні? (Стар., Поет, тв., 1958, 62)"<sup>13</sup>). Ця лексика позначає державне утворення, яке мовець вважає своїм, рідним, по-особливому близьким для душі. Тому ці локуси мають виразну емоційно-аксіологічну маркованість ЛЗ, зумовлену позитивними конотаціями носіїв української мови. Поглиблення ступеня позитивної оцінки семантики такої лексики становить іноді причину появи відтінку сакралізації. За цих умов ЛЗ "Батьківщина" збагачується семами "фантастична країна", "незвичайна країна".

Опозитивна мікрогрупа досліджуваної підгрупи має ІС 'інша країна' (напр.: *орда, поліс, екзотична країна* та ін.: "*Нагайкою татари... мов овець з кошари, Народ в орду гнали (Г.-Арт., Байки, 1958, 162)*"<sup>14</sup>) та ІС "чужа країна" (напр.: *татарщина, ханство* та ін.: "*У своїх, значить, набридло, до чужих повітєсь? В татарщину за довгим карбованцем? (Гончар, Таврія, 1952, 19)*"<sup>15</sup>). У той час, як лексика з ІС "інша країна", зазвичай, не має емоційної чи оцінної маркованості, слова з ІС 'чужа країна' мають негативну конотацію в носіїв української мови.

Локусам на позначення іншої країни властиве гіперонімічне структурування. Так, лексеми, що пов'язані між собою ІС 'інша країна', виступають гіперонімами до рядів гіпонімів, об'єднаних ІС: 'залежна країна': *протекторат, сателіт, домініон* та ін.: "*Під натиском грізної радянської зброї відступала гітлерівська Німеччина з усіма своїми сателітами (Довж., I, 1958, 314)*"<sup>16</sup>, 'вільна країна': *королівство, союз* та ін.: "*А коли ти англійській короні Віддаси королівство своє, Знай, що в тую ганебну годину Пропаде й панування твоє (Л.Укр., I, 1951, 361)*"<sup>17</sup>, 'країна-завойовник': *імперія, конфедерація* та ін.: "*Протягом століть імператори Східної Римської імперії поширювали межі імперії й скорили мечем велику частину тогочасного світу (Скл., Святослав, 1959, 129)*"<sup>18</sup>, 'поневолена країна': *протекторат, провінція, васал* та ін.: "*Стираючись на Січ, українське козацтво вело героїчну боротьбу ... проти султанської Туреччини та її васала — кримського ханства (Іст. СРСР, I, 1957, 119)*"<sup>19</sup>, 'країна-засновник': *поліс, метрополія* та ін.: "... *Ольвія була зв'язана*

жсавими торговельними зносинами з своєю метрополією — Мілетом ... (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 252)"<sup>20</sup>, 'заснована країна': колонія, домініон та ін.: "Тепер я ... біля города Акермана у французькій колонії в Шабі (Л. Укр., V, 1956, 64)"<sup>21</sup>, 'історична держава': каганат, уділ, султанат та ін.: "Ганджа чимало знав і такого, що султанат прагнув би взагалі приховати від польської Корони (Ле, Хмельницький, I, 1957, 179)"<sup>22</sup>, 'сучасна держава': республіка, королівство, князівство та ін.: "... Живе, свідома власних прав, Республіка багата (Рильський, III, 1961, 131)"<sup>23</sup>, 'далека країна': екзотична країна, домініон та ін.: "Засмалені матроси співають на палубі про зелені тропічні країни (Гончар, III, 1959, 182)"<sup>24</sup>, "чужа країна". Між конституантами цих рядів можемо додатково спостерігати семантичні протиставлення: вільна країна' / 'залежна країна', вільна країна' / 'поневолена країна', 'країна-завойовник' / 'поневолена країна', 'країна-засновник' / 'заснована країна', 'сучасна держава' / 'історична держава'. Таким чином, лексична семантика локусів, що позначають іншу країну різноманітно диференційована завдяки антонімічним та гіперонімічним зв'язкам. Вона значно чисельніша за номінації Батьківщини.

Проте семантичні парадигматичні зв'язки в локусах на позначення державних утворень не обмежуються структуруванням у межах опозиції 'рідна країна' / 'інша країна'. Навколо ІС 'країна' та 'вид країни' утворюються ряди: синонімічний: держава, країна, край, сторона, земля, царство, королівство та ін.: "Тринадцять морів і два океани Омивають державу мою (Нагн., Пісня, 1949, 64)"<sup>25</sup>, а також гіпонімічний: царство, королівство, імперія, князівство, метрополія, колонія та ін.: "Князь Володимирко Володаревич об'єднав їх [галицькі землі] в одно князівство й зробив своєю столицею Галич (Іст. УРСР, I, 1953, 76)"<sup>26</sup>.

Таким чином, план змісту локусів досліджуваної підгрупи має такі семантичні домінанти: 'рідна країна', 'аксіологічність', 'позитивне ставлення', 'незвичайність', 'краса', іноді 'сакральність'; 'інша країна', 'чужа країна', 'вільна країна', 'залежна країна', 'країна-завойовник', 'поневолена країна',

‘країна-засновник’, ‘заснована країна’; ‘країна’, ‘вид країни’, ‘фантастичність’, ‘сучасна держава’, ‘історична держава’.

Проаналізувавши лексико-семантичну структуру локусів на позначення державних утворень, номінації з ІС ‘країна’, ‘рідна країна’, ‘вид країни’ відносимо до ядра цієї підгрупи, оскільки вони містять найузагальненіший план змісту та, як гіпероніми, вступають у найбільшу кількість семантичних парадигматичних зв’язків. Враховуючи звуженість та конкретизованість, розгалужену диференційованість та ієрархічність лексики назв на позначення державних утворень із ІС ‘вільна країна’, ‘залежна країна’, ‘країна-завойовник’, ‘поневолена країна’, ‘країна-засновник’, ‘заснована країна’, ‘сучасна держава’, ‘історична держава’, ‘чужа країна’, кваліфікуємо ці номінації як такі, що належать до периферії підгрупи.

Отже, особливістю лексико-семантичної парадигми локусів на позначення державних утворень сучасної української мови є: її диференціація відповідно до семантичних опозицій: ‘свій’ / ‘інший’, вільна країна / ‘залежна країна’, вільна країна / ‘поневолена країна’, ‘країна-завойовник’ / ‘поневолена країна’, ‘країна-засновник’ / ‘заснована країна’, ‘сучасна держава’ / ‘історична держава’; ієрархізація між словами з ІС: ‘країна’, ‘вид країни’, ‘інша країна’ (гіпероніми), ‘вільна країна’, ‘залежна країна’, ‘поневолена країна’, ‘країна-завойовник’, ‘країна-засновник’, ‘заснована країна’, ‘сучасна держава’, ‘історична держава’, ‘чужа країна’; інтеграція в рамках синонімічних рядів із ІС ‘країна’, ‘Батьківщина’, ‘чужа країна’. У результаті аналізу лексичної семантики локусів на позначення державних утворень на основі семантичних парадигматичних зв’язків виділено ядро підгрупи, до якого належать лексеми з ІС ‘країна’, ‘рідна країна’, ‘вид країни’. Решта слів входить до периферії підгрупи "Державне утворення". Позитивна емоційно-оцінна маркованість лексики притаманна словам на позначення Батьківщини та віддалених екзотичних країн (асоціація з казковим, фантастичним світом). Слова, що позначають інші країни, переважно не мають емоційних чи аксіологічних конотацій. Хоча деякі з них (лексеми з ІС ‘чужа країна’) мають негативну конотацію.

Дослідження локусів на позначення державних утворень сучасної української мови як лексико-семантичної структури дозволяє розглянути цю лексику як внутрішньо впорядкований елемент комплексу масштабніших макроструктур: ЛСГ "Територіальний поділ", лексико-семантичного поля локусів, що має свою специфіку. Виділені внаслідок аналізу факти ілюструють різноманіття та складність словникового складу сучасної української мови.

<sup>1</sup>Кубрякова Е.С. О понятиях места, предмета и пространства / Кубрякова Е.С. // Логический анализ языка. Языки пространств / Отв. ред. : Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 84 – 92; <sup>2</sup>Топоров В.Н. О понятии места, его внутренних связях, его контексте (значение, смысл, этимология) / Топоров В.Н. // Язык культуры: Семантика и грамматика. К 80-летию со дня рождения академика Никиты Ильича Толстого (1923 – 1996) / Отв. ред. С.М. Толстая. – М. : Индрик, 2004. – С. 12–106; <sup>3</sup>Степанов Ю.С. Мир / Степанов Ю.С. // Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М. : Школа "Языки русской культуры", 1997. – С. 95 – 131; <sup>4</sup>Красных В.В. Коды культуры и эталоны русского мира / Красных В.В. // "Свой" среди "чужих": миф или реальность?. – М. : Гнозис, 2003. – С. 297 – 315; <sup>5</sup>Клименко Н.Ф. Назви місця / Н.Ф. Клименко // Українська мова. Енциклопедія / [Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін.] – К. : Українська енциклопедія, 2000. – С. 365–366; <sup>6</sup>Закревська Я.В. Назви місця / Закревська Я.В. // Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 28–52; <sup>7</sup>Жила Т.І. Адміністративно-територіальна лексика української мови : дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.01. - Умань, 2006. – 239 с.; <sup>8</sup>Коцюба Н.Й. Українська термінологія державного управління (становлення і розвиток): дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 2000. – 278 с.; <sup>9</sup>Брага І.І. Мовна репрезентація образу держави у пресі України (кінець 1970 – поч. 2000-х років) : дис. ... канд. філол. наук. К., 2002. – 217 с.; <sup>10</sup>Топоров В.Н. Знач. праця. – С. 12 – 106; <sup>11</sup>Степанов Ю. С. Знач. праця. – С. 99 – 107; <sup>12</sup>Красных В. В. Знач. праця – С. 297–314; <sup>13</sup>Словник української мови : в 11 т. / Ред. кол.: ак. І.К. Білодід (голова) та ін. – Т. 8. – К. : Наук. думка, 1977. – С. 594; <sup>14</sup>Словник української мови : в 11 т. / Ред. кол.: ак. І.К. Білодід (голова) та ін. – Т. 5. – К. : Наукова думка, 1974. – С. 742; <sup>15</sup>Словник української мови :

в 11 т. / Ред. кол.: ак. І. К. Білодід (голова) та ін. – Т. 10. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 43; <sup>16</sup>Словник української мови : в 11 т. / Ред. кол.: ак. І.К. Білодід (голова) та ін. – Т. 9. – С. 60; <sup>17</sup>Словник української мови : в 11 т. / Ред. кол.: ак. І.К. Білодід (голова) та ін. – Т. 4. – К. : Наукова думка, 1973. – С. 296; <sup>18</sup>Словник української мови : в 11 т. / Ред. кол.: ак. І.К. Білодід (голова) та ін. – Т. 4. – К. : Наукова думка, 1973. – С. 21; <sup>19</sup>Словник української мови : в 11 т. / Ред. кол.: ак. І.К. Білодід (голова) та ін. – Т. 1. – К. : Наукова думка, 1970. – С. 296; <sup>20</sup>Словник української мови : в 11 т. / Ред. кол.: ак. І.К. Білодід (голова) та ін. – Т. 4. – К. : Наук. думка, 1973. – С. 694; <sup>21</sup>Словник української мови : в 11 т. / Ред. кол.: ак. І.К. Білодід (голова) та ін. – Т. 4. – К. : Наукова думка, 1973. – С. 231; <sup>22</sup>Словник української мови : в 11 т. / Ред. кол.: ак. І.К. Білодід (голова) та ін. – Т. 9. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 833; <sup>23</sup>Словник української мови : в 11 т. / Ред. кол.: ак. І.К. Білодід (голова) та ін. – Т. 8. – К. : Наук. думка, 1977. – С. 513; <sup>24</sup>Словник української мови : в 11 т. / Ред. кол.: ак. І.К. Білодід (голова) та ін. – Т. 4. – К. : Наукова думка, 1973. – С. 320; <sup>25</sup>Словник української мови : в 11 т. / Ред. кол.: ак. І.К. Білодід (голова) та ін. – Т. 2. – К. : Наук. думка, 1971. – С. 247; <sup>26</sup>Словник української мови : в 11 т. / Ред. кол.: ак. І.К. Білодід (голова) та ін. – Т. 4.

*Сизонов Д.Ю., асп.*

## **ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ МЕДИЧНОЇ ЛЕКСИКИ В МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ**

*У статті розглянуто процес детермінологізації медичної лексики, представленої в медійному дискурсі. Розглядаються точки зору дослідників стосовно того, яку лексику слід відносити до детермінологізованої і які причини впливають на це явище. Також аналізуються етапи творення детермінологізованого слова, які характеризуються певними особливостями.*

**Ключові слова:** *детермінологізація, термін, терміносистема, медійний дискурс*